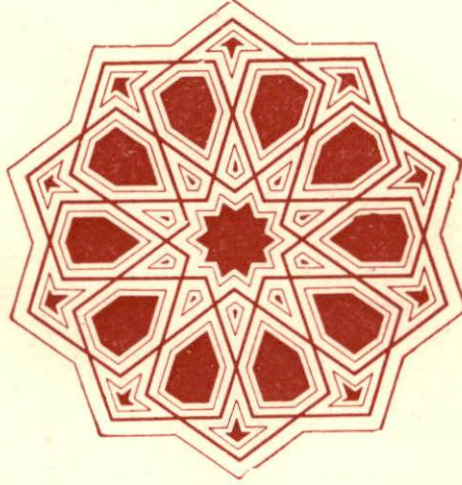

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II
1954

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

Şihri Polon Bağısı

Yıl: 1954

Cilt : 3, Sayı: I-II

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I-II
1954

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

İÇİNDEKİLER

KÜRKCÜOĞLU, KEMAL EDİB : <i>Lâmiyye-i Kelâmiyye</i>	1
ATEŞ, PROF. AHMED : <i>Gazâlî'nin "Batınîlerin Belini Kıran Deliller"i. Kitâb Kavâşım al-Bâtînîya</i>	23
YURDAYDIN, DR. HÜSEYİN GAZİ : <i>Türk Sanatının Varlığını İnkâr Eden Batılı Sanat Tarihçileri</i>	55
DOĞAN, LÜTFİ (Çev.) : <i>İbni Fadlan Seyahatnamesi</i>	59
ÜLKEN, PROF. HİLMİ ZİYA : <i>Remzi Oğuz Arık</i>	81
KARAMAĞARALI, HALÛK : <i>Prof. Remzi Oğuz Arık'ın Eserleri</i>	83
ÜLKEN, PROF. HİLMİ ZİYA : <i>Yusuf Ziya Yörükân</i>	89
KUTLUAY, YAŞAR : <i>Yusuf Ziya Yörükân'ın Makaleleri</i>	93
YETKİN, PROF. SUUT KEMAL : <i>Milletlerarası V. Sanat Tenkidçileri Kongresi</i>	97
BİBLİYOGRAFYA :	
Louis Bréhier, <i>Vie et mort de Byzance</i> (Doç. Dr. Neşet Çağatay).....	101
Fehmi Ethem Karatay, <i>İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabetik Kataloğu</i> (A. Ateş).....	104
Dâ'î al-Ğazî 'Alî b. Hanzâla al-Vadâ'î, <i>Kitab simt al-ğaka'ik (fi 'ağa'id al-Ismâ'iliye)</i> (A. Ateş).....	105
Emmy Wellesz, <i>Akbar's Religious Thought Reflected in Mogul Painting</i> (Dr. Hüseyin Gazi Yurdaydın).....	106
Dergimiz Hakkında Aldığımız Mektuplardan Bazıları.....	108

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

Louis Bréhier : *Vie et mort de Byzance* (*Bizansın Hayatı ve ölümü*) éditions Albin Michel, Paris 1948, p. XXI+602.

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine temas ettiği noktalarda, evvelce Sasânîlerden önceki İranlılarla Romalılar arasında olduğu gibi, amansız birer düşman olan iki rakip devlet, Sasânîler ve Bizanslılar da İslâmiyetin zuhuruna ve yayılışına kadar Sasânî-Bizans, yedinci asrın yarısından itibaren doğudakinin ortadan kalkmasıyla Arap-Bizans, XI. asırdan batıdaki de ortadan kalkmasına yani XV. asır ortasına kadar Türk-Bizans mücadelesi halinde tarih sahifelerini dolduran başka hadiseler içinde mütemadî muharebeler cereyan edip durmuştur. Zaten Asya'nın batısında, Avrupa'da ve Afrika'da dünya hâkimiyeti için mütemadiyen çarpışmış olan o zamanın iki büyük devletinin, Sasânî ve Bizans imparatorluklarının tarihi orta zamanlar için olduğu kadar İslâm milletleri ve bunlar arasında Türk tarihi için bir çok hadiselerin ve müesseselerin izahı bakımından çok mühimdir.

Bizans tarihi için daha fazla olmakla beraber gerek Sasânî imparatorluğu tarihi gerekse Bizans imparatorluğu tarihi üzerinde son yarım asır zarfında çok büyük emek ve gayret sarfedilmiş ve mühim eserler vücuda getirilmiştir. Bunlar arasında Sasanî imparatorluğu tarihi hakkında yarım asra yakın bir müddet tetkikatta bulunmuş olan Arthur Christensen'in "L'Iran sous les Sassanides" adlı meşhur eseri ve A. A. Vasiliev'in "Histoire de L'Empire Byzantin" adı altında neşrettiği iki ciltlik mükemmel eseri başta yer alırlar.

Biz burada orta zamanların bu iki mühim devletinden batıdaki yani Bizans imparatorluğu üzerinde son zamanlarda üç büyük ciltlik eser yayınlayan Louis Bréhier'nin tetkikatı hakkında birkaç söz söyleyecek ve eseri tanıtaçağız: çünkü Charles Diehl'inki de dahil son zamanlara kadar Bizans tarihi için yapılan tetkikleri A. A. Vasiliev, yukarıda adı geçen eserinin birinci cildinin 1-51. sahifelerinde hulâsa etmiştir.

Enstitü azası ve Clermont-Ferrand Üniversitesi fahri profesörü olan Fransız Bizantinisti Louis Bréhier'nin (Bizans Dünyası—Le Monde Byzantin) başlığını taşıyan üç ciltlik eserinin her birinin başına, beşeriyetin tekâmülü "L'Evolution de L'Humanité" serisi neşriyatını idare eden Henri Berr tarafından uzun birer önsöz yazılmıştır. H. Berr burada sözünü etmekte olduğumuz ve "Bizansın hayatı ve ölümü" adlı cildin önsözüne "Bizans tarihinde hadiselerin cereyanı" diye başlık koymuş ve burada "Beşeriyetin tekâmülü serisinin ilk plânı Bizans için bir tek cildi ihtiva ediyordu; bunu da Charles Diehl yazacaktı; fakat Ch. Diehl'in gözleri kör olunca yazamıyacağını bildirmek zorunda kaldı ve bıraktığı bu işi en iyi şekilde yapacak kimse olarak bana Louis Bréhier'yi tavsiye etti" diyor ve ondan sonra eserin Byzance şeklindeki adının niçin "Vie et Mort de Byzance" olarak değiştiğini ve niçin üç cilt halinde kaleme alındığını, eser için istifade edilen kaynakları ve Bizans tarihinin devirlerini burada tarih boyunca muhtelif devletler ve milletlerle temasları inceliyor.

Romen rakamıyla işaretlenmiş 21 sahifelik önsözden sonra asıl eser gelmektedir. L. Bréhier eserine on sahifelik bir giriş kısmıyla başlamıştır ki bu kısım "coğrafi çerçeve" başlığını taşımakta ve Bizans'ın hudutlarını, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının tasvirini, imparatorluk hudutları dahilindeki büyük kara ve deniz yollarını, eyâletleri, muhtelif zamanlarda imparatorluğun elinden çıkan ve ilhak edilen mıntakaları kısaca mütalea etmektedir.

Bundan sonra 10-530. sahifelerde Bizans tarihi, 531-560. sahifelerde bibliyografya, 561-563. sahifelerde Bizans imparatorlarının saltanat müddetlerini gösteren bir liste, 565-592. sahifelerde endeks, 593-598. sahifelerde muhtasar eski terimler lûgatçesi, 599. sahifede metin dışı resim ve haritalar listesi (metin dışı 12 levha ve 4 harita vardır), 601-602. sahifelerde içindekiler cedveli yer almaktadır. En sonunda da metin dışı levhalar ve haritalar bulunmaktadır.

Eserin elimizdeki birinci cildi üç kitaba ayrılmış olup şu bahisleri içine almaktadır:

Birinci kitap— en geniş devrinde Bizans imparatorluğu (bu kısım beş bölümü ihtiva etmektedir): 1— Doğu imparatorluğu istiklâlini nasıl elde etti. 2— Jüstinyenin ıslahat hareketi. 3— Jüstinyenin mirası (565-602). 4— İmparatorluğun ilk parçalanışı (602-642). 5— Büyük Bizans imparatorluğu hudutlarının ufalmaya başlaması (642-718).

İkinci kitap— Helen muhitinde Bizans imparatorluğu (bu kısım üç bahsi ve şu bölümleri ihtiva etmektedir):

I. Bahis: Teşkilât devri (717-944): 1— İzavrililer, üçüncü Leon (717-741). 2— Beşinci Kostantin (741-775) ve Dördüncü Leon (775-784). 3— İslâh edilmiş ortodoksi (783-813). 4— İkinci

tasvir kırıcılık devri (813—842). 5— İmparatorluğun yeniden kuvvet kazanması (842—886). 6— İmparatorluğun direnmesi (886—919). 7— Romen Lekapen'in icraatı (919—944).

II. Bahis: Yayılma (945—1057): 1— Bizans yayılmasının başlangıcı (944—963). 2— Büyük tararruz (963—976). 3— İkinci Bazil'in askeri ve idarî icraatı (976—1025). 4— Bizans yayılmasının durması ve Makedonya hanedanının sonu (1025—1057).

III. Bahis: Tökeleme ve düşme (1057—1204): 1— Parçalanma ve iç harpler (1057—1071). 2— On senelik felâket ve anarşi devri (1071—1081). 3— Komnenlerin tekrar canlanma teşebbüsleri. Birinci Aleksi'nin icraatı (1081—1118). 4— En parlak devrinde Komnenlerin icraatı (1118—1180). 5— Helen muhitindeki Bizans imparatorluğunun sukutu (1180—1204).

Üçüncü kitap— Bizans'ın can çekişmesi ve ölümü.

I. bahis: Sonuncu Rönesans ve muvaffakiyetsizlik (1204—1389): 1— İznik kırallığı ve Helen mmtakası topraklarının bir araya getirilmesi (1204—1261). 2— Mihail Paleolog'un yeniden şevket kazandırma gayreti (1261—1282). 3— İslah ve takviye edilmiş imparatorluğun buhranı (1282—1321). 4— İç savaşlar devri (1321—1355). 5— Avrupa'da Osmanlılar. Bizans'ın can çekişmesi (1355—1389).

II. Bahis: Ölüm kalım harbi (1389—1453): 1— Bizans'ın mirası (1389—1402). 2— Osmanlı buhranı ve Bizans'ın kalkınması (1402—1421). 3— Osmanlı imparatorluğunun kendini toparlaması ve son mukavemet (1421—1448). 4— Bizans'ın ölümü (1448—1453).

Kitabın istifade edilen eserler listesi şu üç kısma ayrılmıştır: 1) kısaltmalar: bu kısımda büyük koleksiyonlar, akademiler neşriyatı, mecmualar, melanjlar, müşterek tetkikler (travaux collectifs), diksiyonerler kısaltmalarla işaretlenmiş bulunmaktadır.

2) Müracaat edilen kaynaklar: bunlar 1 den 194 e kadar sıralanmış olup romen rakamlarıyla işaretlenmiştir.

3) Müracaat edilen eserler: Bunlar da 195 den 685 e kadar gene romen rakamlarıyla işaretlenmiştir. Buralarda zikredilen ve romen rakamlarıyla numara almış olan eserler kitabın ayak notlarında bu numaralar altında yazıldığından müellifin zikrettiği malûmatın tahkiki için arka kısımdaki bu numaralı yerlere bakmak icap etmekte ve bu itibarla büyük bir güçlük arz etmektedir. Bu bibliyografya listelerine göz attığımızda L. Bréhier'nin eseri Arthur Christensen'in "L'Iran Sous les Sassanides" adlı eserine nazaran tek taraflı görünüyor. A. Christensen, Sasâniler tarihi için bütün doğu ve batı kaynaklarını: çince, arapça, farsça, ermenice, süryanca, lâtince, yunanca eserleri ve daha sonraki zamanlarda modern dillerle yazılmış kitapları tahlil ve tenkid süzgecinden geçirdiği halde L. Bréhier, Arap, Fars ve Türk kaynaklarına, modern garp dillerine yapılmış tercümelere müracaat etmeğe bile lüzum görmeyip ancak, Bizans devletiyle muasır veya münasebattar doğu devletleri hakkında eser yazmış olan batılı müelliflerin kitaplarını zikretmekle iktifa ediyor. Hiç olmazsa tercümelere muhakkak baş vurmamak mecburiyetinde bulunduğu Arap kaynaklarından ancak garp dillerine çevrilmiş üç dört tanesinden meselâ: Taberî tarihinin Sasânilere ait kısmını (Noeldeke tercümesinden), Makrizî'nin Hitat'ının Mısır'a ait kısmını (Blochet tercümesinden), İbn Hurdadbeh'in "Kitab ul-Mesalik ve'l-Memalik"ini (Barbier de Meynard'ın 1865 te JA. de yaptığı tercümeden), Kemal ed-Din Abu'l- Kasım Ömer b. Adim'in "Buğyet üt-Talep fi Tarih-i Haleb"ini görmüş ve istifade etmiştir.

Yedinci asır ortasından XI. asır sonuna kadar Araplarla, XI. asırdan XIII. asır sonuna kadar Anadolu Selçuklularıyla, XIII. asır sonlarından XV. asır ortasına kadar da Osmanlı Türkleriyle daimî münasebetlerde bulunmuş olan bir devletin tarihi yazılırken doğu kaynaklarını da iyice incelemek herhalde iyi olurdu. Selçuklu ve Osmanlı tarihleri ve tarihî kaynakları hakkında Türk ve batılı müştirikler son yarım asır zarfında bir hayli mühim eser yayınlamışlardır. Hiç olmazsa bunlardan en mühimleri görülmeli idi. Meselâ Anadolu Selçuklularının son devirleri ve Osmanlıların kuruluşu sırasında Anadolu'nun dinî, iktisadî, içtimai ve siyasî durumunu inceliyen F. Köprülü'nün "Les Origines de L'empire Ottoman, Paris, 1935) eseri bu hususta müstağni kalnamıyacak bir eserdir. Kaldı ki bu kitap, L. Bréhier'nin Bizans tetkiklerine dair ana müracaat kitabı olarak ele aldığı Gibbons'un ve bu vadide yazı yazan diğer müelliflerin bir çok esasız ve indî mütalealarını red ve cerhetmiş, yeni kaynak ve mutalarla doğrusunu vazetmiştir.

Bizansın parlak devrinde dünya hâkimiyeti için kendisiyle rekabet ettiği Sasânî devleti tarihi için şimdiye kadar yazılmış en mükemmel eser olan, A. Christensen'in "L'Iran Sous les Sassanides"i bile bibliyografyada yer almamıştır. Bu itibarla Arap-İran münasebetlerine dair kaydedilen malûmat ve tarihlerin bir kısmı hatalıdır; meselâ son İran hükümdarını bozguna uğratan Nihavend harbinin vukuu tarihi 642 olacak yerde 637 kaydedilmiştir.

Eserde 435—447 yılları arasında Bizans'ı bir hayli sıkıştırmış, tehlikeli anlar yaşatmış olan Atılâ Hunları hakkında kâfi malûmata raslamıyoruz. Halbuki Utigur Hunları, Kuturgurhumları ve hakikatte asıl Avarların hâkimiyetinden kaçmış olup Uygur Türklerinin bir kolu olan Avar Hunları hakkında ve Avar-Bizans münasebetleri hakkında kâfi malûmat verilmiş (s. 38-52).

Suriye'nin Araplar eline geçişi sırasındaki Bizans-Arap münasebetleri, bu sıradaki Mısır Suriye harpleri üzerinde icap ettiği kadar durulmamış; halbuki bu hususta verilecek tafsilât, sadece Suriye ve Mısır topraklarının Bizans'ın elinden çıkıp Araplara geçmesini değil, buralardaki dinî içtimaî vaziyetin izahını da ihtiva edecekti.

Müellif Juan Juanları Moğol sayıyor (s. 38) halbuki Edouard Chavannes "Les Documents sur les Toukiou (Turc) Occidentaux" adlı eserinin 232. sahifesinde bunların hakikî Avarlar olması lâzımgeldiğine işaret ediyor. L. Bréhier bu esere de müracaat etmemiş olduğundan Moğol deyip geçmiş, böyle münakaşalı meselelerde farklı mütalealar belirtilmeli. L. Brehier Bizans imparatorluğunun batı Tukyularıyla olan münasebetlerine hiç temas etmemiş. Bu münasebetler bilhassa Jüstinyen devrinde ve ondan sonra altıncı asrın ikinci yarısından yedinci asır ortasına kadar şayanı dikkat gelişmeler göstermiş, müşterek düşman olan Sasânilere karşı takip edilecek hattı hareket veya doğrudan doğruya ticarî meseleler için müteaddid sefaret heyetleri gidip gelmiştir. 576 yılında İstanbul'dan batı Tukyuları nezdine elçi olarak giden Valantin beraberinde 106 Türk'ü de götürüyordu ki bunlar daha evvel gelmiş olan sefaret heyetlerinden olup İstanbul'da kalmış Türklerdi. Bizans'ın Çin ipekçiliğini, İstanbul'a ipek böceği sürfeleri götürmek suretiyle orada ihya etme teşebbüslerini batı Tukyularına borçludurlar. Muhtelif zamanlarda heyetler halinde gidip gelen Bizans elçilerinin verdiği malûmat Türk-Bizans, Bizans-İran, Türk-İran münasebetleri ve ticarî içtimaî ve siyasî hadiseler için son derece mühimdir. Ed. Chavannes yukarıda adı geçen eserinde "batı Tukyuları nezdinde Bizans elçileri" diye müstakil bir kısım ayırmış, bu münasebetlerden uzun uzun bahsetmiştir (Ed. Chav. s. 233-259). Kendisi Bizantinist olan müellif de bu meseleyi Bizans kaynakları yönünden incelemiş olsaydı bu hususta daha etraflı bilgi edinmemize yardım etmiş olurdu.

Müellif islâmî bölgelerdeki yer ve şehir adlarının ve şahıs adlarının yazılışına pek dikkat etmemiş; meselâ Gassanî emîri Münzür'ün adı Mundar (s. 38) olarak; Kuzey Afrika'da Tanca sahillerini zapteden Ukbe b. Nafi'in adı Ogba oğlu Nafir (s. 69); Anadolu'daki Çoruh nehri Çorok (s. 323) olarak yazılmış.

Bütün bunlara rağmen yukarıda işaret ettiğimiz gibi ekserisi bitaraf olmıyan ve türlü haleti ruhiye içinde yazmış olan garplı müelliflerin eserlerine başvurduğu halde bazı hususlarda ve bilhassa Osmanlı-Bizans münasebetlerinde bitaraf ve doğru mütalea serdetmektedir. L. Bréhier Bizans'ta sekizinci asır ortalarında başlayan ve dokuzuncu asırda tekrar ortaya çıkan ikonoklazm'ın yani tasvir kırıncılığın menşe ve mahiyetini evvelce "La Querelle des images" adlı eserinin 3-4. sahifelerinde başka bir zaviyeden mütalea ettiği halde burada yeni bir noktaî nazarla ilk ikonoklast hareketin Araplardan geldiğini, Yezid'in (ikinci Yezid olacak) 723 yılında hıristiyan kiliselerindeki ve evlerdeki resimlerin tahrip edilmesine dair bir emirname neşrettiğini, çünkü Kur'anın yalnız putların değil resimlerin de yapılmasını müdafaa etmediğini zikrediyor. Bu görüşünü teyid için de aynı sırada Anadolu'daki bir çok papasın kendi ruhanî nüfuz muntakasında mukaddes resimleri men ettiklerini ilâve ediyor (s. 78).

L. Bréhier Türklerin XI. asırda kütle halinde batıya gelişlerini ve İslâm milletlerinin ve hükümdarlarının hamisi, efendisi vaziyetine geçişlerini şimdiye kadar açığa vurulmıyan fakat malûm olan sebeplerle batı bilginlerinin ağızından duymağa pek alışık olmadığımız bitaraf ve doğru bir ifade ile izah ediyor. Aynı şekilde Osmanlıların zuhuru ve gelişmeleri sırasında Bizanslılarla münasebetlerini, Timur-Bayezid mücadelesini, Bayezid'in mağlûbiyeti sebeplerini malûm ve meşhur Bizans tarihçilerine ve Gibbon, Iorga, Hammer gibi Osmanlı tarihi yazarlarına müracaat ederek tarafgirane ve garazkârane cümleler kullanmadan izaha ve hakikatı tebarüz ettirmeğe çalışıyor.

Yazar, Bizans müesseselerini ve medeniyetini ayrı ayrı ciltlerde incelediğinden, bu birinci ciltte yalnız siyasî olayları sıralamış ve okuyucuya bu üç ayrı konu için iyi tertiplenmiş oldukça bitaraf bilgi vermiştir. Bu itibarla eser, başka bir yazımızda inceleyeceğimiz bu seriden diğer iki ciltle birlikte Türk okuyucu için bu husustaki türkçe kaynaklar daima gözönünde bulundurulmak icap etmekle beraber tarihle meşgul herkesin müstağni kalamıyacağı bir müracaat kitabı mahiyetini herhalde çok uzun bir müddet muhafaza edecektir.

Doç. Dr. NEŞ'ET ÇAĞATAY